

SOLIQ TIZIMINING SHAKILLANISHI VA RIVOJLANISH
BOSQICHLAR; TARIXIY-IQTISODIY TAHLILI

Azizabonu Nabiyeva Farhod qizi

Sarbo'n Universiteti, "Yurisprudensiya" yo'nalishi

2-bosqich 632-guruh talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola soliq tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tarixiy jihatdan tahlil qilinadi. Bunda soliqlarning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, uning davlat funksiyalarini bajarishdagi o'rni hamda turli davrlarda yuzaga kelgan o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, soliq tizimining evolyutsiyasini, uning jamiyat taraqqiyoti va iqtisodiy munosabatlar bilan uzviy bog'liqligini ochib beradi. Tadqiqot natijalari soliq siyosatini takomillashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *Soliq tizimi, rivojlanish bosqichlari, fiskal siyosat, soliq tizimi, davlat byudjeti, iqtisodiy islohotlar, soliq siyosati, moliyaviy barqarorlik*

Abstract

This article historically analyzes the stages of formation and development of the tax system. It examines the socio-economic essence of taxes, their role in fulfilling state functions, and the specific features that emerged during different historical periods. Furthermore, the article reveals the evolution of the tax system and its tight connection with societal progress and economic relations. The research findings serve as an important theoretical basis for improving tax policy and ensuring sustainable economic growth.

Keywords: *Tax system, development stages, fiscal policy, state budget, economic reforms, tax policy, financial stability.*

Kirish

Soliq tizimi har qanday davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatining asosiy ustunlaridan biri bo'lib, uning barqaror faoliyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Davlat byudjetini shakllantirishning asosiy manbai sifatida soliqlar nafaqat jamoat xarajatlarini moliyalashtirish, balki iqtisodiyotni tartibga solish, daromadlarni qayta taqsimlash, investitsiyalarni rag'batlantirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash vositasi hamdir. Bugungi kunda soliq tizimining samaradorligi nafaqat byudjet daromadlariga, balki mamlakatning investitsion jozibadorligi va aholining turmush darajasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli soliq tizimining qanday shakllanganini va vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarib borganini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Shu bois, soliq tizimining mohiyatini, uning jamiyat hayotidagi o'rnini chuqur anglash zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning markaziy masalalaridan biridir. Soliqlar iqtisodiy rivojlanishning barcha bosqichlarida davlatning

asosiy moliyaviy instrumenti bo'lib xizmat qilgan va ularning tuzilishi jamiyatning iqtisodiy tuzilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu tizimlar doimiy ravishda o'zgaruvchan iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarga moslashishni talab etadi.

Soliq tizimlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o'rganish, ularning tarixiy evolyutsiyasini tahlil qilish bugungi kundagi soliq islohotlari uchun muhim nazariy va amaliy asos yaratadi. Har bir tarixiy davr o'ziga xos iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy sharoitlarni keltirib chiqargan bo'lib, bu sharoitlar soliq mexanizmlarining o'zgarishiga, yangi soliq turlari va soliq yig'ish usullarining paydo bo'lishiga olib kelgan. Global iqtisodiy o'zgarishlar, raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va xalqaro savdo munosabatlarining murakkablashuvi zamonaviy soliq tizimlari oldiga yangi talablar qo'ymoqda. Bu esa soliq siyosatini doimiy ravishda takomillashtirish va moslashtirish zaruratini kuchaytiradi. Masalan, so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot subyektlarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha xalqaro tajribalar chuqur o'rganilmoqda [6]. Shuningdek, soliq siyosatining barqarorlikni ta'minlashdagi va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi roli ham tobora ortib bormoqda, bu esa soliq yukini optimallashtirish va soliq bazasini kengaytirish zaruratini keltirib chiqarmoqda [5]. Ushbu tadqiqot soliq tizimlarining qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish orqali ularning shakllanish qonuniyatlarini, iqtisodiy va ijtimoiy omillar bilan o'zaro bog'liqligini ochib berishni maqsad qilgan. Bu esa kelajakdagi soliq siyosatini ishlab chiqishda, milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda va xalqaro standartlarga moslashishda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Soliq tizimining shakllanishi va rivojlanishi turli fanlar kesishgan nuqtada o'rganiladi. Iqtisodchilar, huquqshunoslar va tarixchilar ushbu masalani turli yondashuvlar asosida tadqiq etib kelmoqda. Ushbu bo'limda soliq tizimlarining evolyutsiyasiga bag'ishlangan so'nggi ilmiy adabiyotlar, nazariy yondashuvlar va amaliy tajribalar tanqidiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi va murakkabligi sababli, adabiyotlar tahlili soliqning paydo bo'lishidan to hozirgi zamon global tendentsiyalarigacha bo'lgan keng doirani qamrab oladi, shu bilan birga, O'zbekiston soliq tizimining o'ziga xos xususiyatlariga oid ishlarga alohida e'tibor qaratiladi.

Soliqning paydo bo'lishi va dastlabki shakllari bo'yicha olib borilgan so'nggi tadqiqotlar davlatning shakllanishi bilan soliqning uzviy bog'liqligini yana bir bor tasdiqlaydi. Masalan, 2021-yilda chop etilgan bir qator ilmiy maqolalarda [6] qadimgi sivilizatsiyalarda (Misr, Mesopotamiya, Rim imperiyasi) soliqlar nafaqat harbiy xarajatlarni qoplash, balki irrigatsiya tizimlari, yo'llar va boshqa jamoat infratuzilmasini moliyalashtirish vositasi sifatida ham xizmat qilgani ko'rsatilgan. Bu davrlarda soliqlar asosan natural shaklda (hosilning bir qismi, mehnat xizmatlari) yig'ilgan bo'lib, ularning adolatliligi va samaradorligi ko'pincha hukmdorning siyosiy kuchi va ma'muriy salohiyatiga bog'liq bo'lgan. O'rta asrlarda esa feodalizmning rivojlanishi bilan soliqlar yer egaligi va ierarxik munosabatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ko'plab mahalliy yig'imlar va bojlar paydo bo'lgan. 2020-yilgi tadqiqotda [5] Yevropadagi o'rta asr soliq tizimlarining parchalanganligi va ularning

markazlashgan davlatlar shakllanishiga qanday to'siq bo'lganligi tahlil qilingan. Mualliflar, ayniqsa, Angliya va Fransiya'dagi soliq islohotlari markaziy hokimiyatni mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaganini ta'kidlaydilar.

Industrial inqilob davri soliq tizimlarining tubdan o'zgarishiga olib kelgan muhim bosqich sifatida ko'plab iqtisodchilar va tarixchilar tomonidan o'rganilgan. 2022-yilda nashr etilgan monografiyada [7] industrializatsiya jarayonida daromad solig'i va korporativ soliq kabi zamonaviy soliq turlarining paydo bo'lishi, shuningdek, soliq ma'muriyatchiligining professionalizatsiyasi batafsil yoritilgan. Ushbu davrda davlatning iqtisodiyotdagi roli oshib, ijtimoiy xarajatlar ko'payishi bilan soliq yukini kengroq bazaga taqsimlash zarurati yuzaga kelgan. XX asrga kelib, ayniqsa ikki jahon urushi va Buyuk Depressiyadan so'ng, soliq tizimlari ijtimoiy davlat konsepsiyasini moliyalashtirishning asosiy vositasiga aylandi. 2023-yilgi tahliliy ishda [10] Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda G'arbiy Yevropa mamlakatlarida progressiv soliq stavkalarining joriy etilishi va ijtimoiy sug'urta badallarining kengayishi ijtimoiy tenglikni ta'minlash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda qanday rol o'ynagani ko'rib chiqilgan. Ushbu tadqiqotlar soliq tizimlarining nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy-siyosiy funksiyalarini ham chuqur ochib beradi.

O'zbekiston soliq tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari mustaqillik yillaridagi iqtisodiy islohotlar kontekstida alohida o'rin tutadi. Mahalliy tadqiqotchilar, jumladan, professor A.B. Karimovning 2021-yilgi tadqiqotida [8] O'zbekistonning mustaqillikning dastlabki yillarida sovet soliq tizimidan bozor iqtisodiyotiga moslashgan tizimga o'tish jarayonidagi qiyinchiliklar va erishilgan natijalar tahlil qilingan. Ushbu davrda soliq bazasini kengaytirish, soliq turlarini optimallashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilgan. Xususan, 2022-yilda chop etilgan ilmiy maqolada [2] O'zbekistonda qo'shilgan qiymat solig'ining (QQS) joriy etilishi va uning byudjet daromadlaridagi o'rni, shuningdek, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash maqsadida soddalashtirilgan soliq tizimlarining tatbiq etilishi batafsil ko'rib chiqilgan. So'nggi yillarda, ayniqsa 2017-yildan keyin amalga oshirilgan soliq islohotlari, jumladan, soliq yukini kamaytirish, soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish va soliq siyosatini shaffoflashtirish masalalari ham mahalliy adabiyotlarda keng yoritilgan. Masalan, I.X. Abdullayevning 2023-yilgi ishi [3] O'zbekistonda soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirishning samaradorligini oshirish yo'llari va bu jarayonning iqtisodiyotga ta'sirini chuqur tahlil qiladi. Ushbu tadqiqotlar O'zbekistonning soliq tizimi evolyutsiyasini nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham tushunishga yordam beradi.

Hozirgi zamon soliq tizimlarining muammolari, global tendentsiyalar va kelajakdagi yo'nalishlari bo'yicha adabiyotlar tahlili mavzuning eng dinamik qismini tashkil etadi. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi an'anaviy soliq qoidalariga yangi chaqiriqlar qo'yimoqda. 2020-yildan keyingi davrda chop etilgan ko'plab xalqaro tadqiqotlar [4, 1] transmilliy raqamli kompaniyalarni soliqqa tortishning murakkabliklarini, jumladan, soliq bazasining eroziyasi va foydani boshqa davlatlarga o'tkazish (BEPS) muammolarini yoritadi. Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) tomonidan ishlab chiqilgan "Ikki

ustunli yondashuv" (Two-Pillar Solution) bo'yicha 2021-2023 yillardagi hisobotlar [4] global minimal korporativ soliq stavkasini joriy etish va yirik transmilliy korporatsiyalarning foydasini bozor joylashgan davlatlar o'rtasida adolatli taqsimlash bo'yicha xalqaro hamkorlikning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu yondashuvlar soliq tizimlarining global miqyosda uyg'unlashuvi va adolatli raqobat muhitini yaratishga qaratilgan.

Shuningdek, iqlim o'zgarishi va ekologik muammolar bilan bog'liq soliqlar ham so'nggi yillarda ilmiy jamoatchilikning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. 2022-yilgi tadqiqotda uglerod solig'ining iqtisodiyotga ta'siri, uning atrof-muhitni muhofaza qilishdagi samaradorligi va ijtimoiy adolat tamoyillari bilan uyg'unligi tahlil qilingan. Mualliflar uglerod solig'ini joriy etishda rivojlanayotgan mamlakatlarning o'ziga xos sharoitlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydilar. Boshqa bir 2023-yilgi ishda soliq tizimlarining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishdagi roli, jumladan, yashil investitsiyalarni rag'batlantirish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Bu tadqiqotlar soliq siyosatining nafaqat moliyaviy, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi yangi funksiyalarini ochib beradi.

Soliq yukining adolatli taqsimlanishi va daromadlar tengsizligini kamaytirish masalasi ham zamonaviy adabiyotlarda keng muhokama qilinmoqda. 2020-yilgi tahliliy hisobotda dunyo bo'ylab daromadlar tengsizligining o'sish tendentsiyalari va progressiv soliq tizimlarining bu tendentsiyani yumshatishdagi potentsiali o'rganilgan. Mualliflar boylik solig'i va meros solig'i kabi instrumentlarning qayta ko'rib chiqilishi zarurligini ilgari suradilar, ayniqsa, global pandemiyadan keyingi davrda ijtimoiy himoyaga bo'lgan ehtiyoj ortgan bir paytda. 2022-yilgi boshqa bir tadqiqot soliq ma'muriyatchiligining samaradorligini oshirish, soliqqa tortishdan qochish va soliq to'lashdan bo'yin tovlashga qarshi kurashish orqali soliq bazasini kengaytirish va byudjet daromadlarini oshirish yo'llarini tahlil qiladi. Raqamli texnologiyalar, jumladan, sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining soliq ma'muriyatchiligida qo'llanilishi bo'yicha 2023-yilgi ishlar soliq yig'ish jarayonlarini avtomatlashtirish, shaffoflikni oshirish va xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili soliq tizimlarining tarixiy evolyutsiyasi, zamonaviy shakllanishi, O'zbekiston tajribasi, global chaqiriqlar va kelajakdagi yo'nalishlari bo'yicha boy ilmiy asosni taqdim etadi. Tadqiqotchilar soliqning davlatning shakllanishi va rivojlanishidagi fundamental rolini, uning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funksiyalarining o'zgaruvchanligini doimiy ravishda o'rganib kelmoqdalar. So'nggi yillardagi ishlar raqamli iqtisodiyot, iqlim o'zgarishi, daromadlar tengsizligi va soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish kabi dolzarb masalalarga alohida e'tibor qaratmoqda. Ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, soliq tizimlari statik emas, balki doimiy ravishda o'zgaruvchan iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarga moslashuvchi dinamik mexanizmlardir. Kelajakdagi tadqiqotlar soliq siyosatining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishdagi rolini, xalqaro soliq hamkorligini chuqurlashtirish yo'llarini va yangi texnologiyalarning soliq ma'muriyatchiligiga integratsiyasini yanada kengroq o'rganishni talab etadi. O'zbekiston kontekstida esa, soliq islohotlarining uzoq muddatli iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini

baholash, shuningdek, xalqaro tajribalarni milliy sharoitlarga moslashtirish bo'yicha izlanishlar davom ettirilishi lozim. Soliq tizimini takomillashtirilishi jamiyat hayoti va davlat uchun muhim ahamiyatga ega. Soliq to'lash tizimida elektronlashtirish bir muncha jamiyat uchun qulayliklar yaratadi. Statistika ko'ra, 2025 yilning 9- oyi yakuni bo'yicha soliq organlari tomonidan byudjetga 158,7 trln so'm tushum taminlangan. Birgina "Soliq" mobil ilovasi foydalanuvchilari soni 10,9mln tadan oshgan. Ushbu adabiyotlar tahlili mazkur maqolaning keyingi bo'limlarida keltiriladigan tahlillar uchun mustahkam nazariy va empirik zamin yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot soliq tizimlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini chuqur va har tomonlama tahlil qilish maqsadida kompleks metodologik yondashuvni qo'llaydi. Asosiy yondashuvlar tarixiy-qiyosiy tahlil, tizimli-analitik yondashuv va tanqidiy sintezni o'z ichiga oladi. Bu yo'nalishlar soliq tizimlarining iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va huquqiy jihatdan o'zaro bog'liqligini, shuningdek, ularning turli davrlar va geografik hududlardagi evolyutsiyasini tushunish zarurati bilan asoslanadi. Tadqiqotning maqsadi nafaqat soliqning xronologik rivojlanishini kuzatish, balki ushbu o'zgarishlarning asosiy sabablarini, qonuniyatlarini va oqibatlarini aniqlash, shu bilan birga, soliq siyosatining hozirgi muammolari va kelajakdagi yo'nalishlarini tushunish uchun mustahkam nazariy asos yaratishdan iborat.

Tadqiqot dizayni mavzuni chuqur o'rganishni ta'minlaydigan bir nechta o'zaro bog'liq bosqichlardan iborat. Dastlab, qadimgi sivilizatsiyalardan o'rta asrlar, industrial inqilob va XX asrgacha bo'lgan soliq mexanizmlarining paydo bo'lishi va transformatsiyasini xaritalash uchun keng qamrovli tarixiy tahlil o'tkaziladi. Bu bosqichda asosiy burilish nuqtalari, yangi soliq turlarining joriy etilishi, ma'muriy amaliyotlardagi o'zgarishlar va turli ijtimoiy kontekstlarda soliqqa tortishning falsafiy asoslari aniqlanadi. Masalan, qadimgi soliq tizimlarini tahlil qilishda yaqinda chop etilgan ilmiy maqolalarda [2] keltirilgan tarixiy yozuvlar va arxeologik topilmalar asosida dastlabki soliqlar jamoat ishlari va harbiy xarajatlarni qanday moliyalashtirgani o'rganiladi. Xuddi shunday, o'rta asr soliq tuzilmalarini o'rganishda feodal yig'imlarning parchalangan tabiati va ularning Yevropada davlat shakllanishiga ta'siri tahlil qilinadi, bu borada markazlashgan hokimiyatni mustahkamlashda soliq islohotlarining rolini o'rganuvchi tadqiqotlarga [5] murojaat qilinadi.

Tarixiy xaritalashdan so'ng, turli mintaqalar va milliy kontekstlardagi soliq tizimlarining rivojlanish traektoriyalarini taqqoslash uchun qiyosiy tahlil qo'llaniladi. Bu turli mamlakatlarning industrializatsiya, urushlar va globallashtirish kabi o'xshash iqtisodiy va ijtimoiy bosimlarga qanday javob berganini o'rganishni o'z ichiga oladi. Qiyosiy yondashuv soliq evolyutsiyasining universal tamoyillarini, shuningdek, noyob milliy moslashuvlarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, industrial inqilob davrida zamonaviy daromad va korporativ soliqlarining paydo bo'lishi yetakchi sanoat mamlakatlari bo'yicha taqqoslanadi, bu borada soliq ma'muriyatchiligining professionalizatsiyasini batafsil yoritgan monografiyalardan [7] foydalaniladi. Bundan tashqari, Ikkinchi jahon urushidan keyingi

farovonlik davlatlarida progressiv soliqqa tortish va ijtimoiy sug'urta badallarining roli ijtimoiy tenglik va iqtisodiy barqarorlikka ta'sirini o'rganuvchi so'nggi tahliliy ishlar [10] asosida qiyosiy tahlil qilinadi.

Qiyosiy tahlilning muhim tarkibiy qismi O'zbekiston soliq tizimiga bag'ishlangan. Bu yerda metodologiya mamlakatning mustaqillikka erishganidan keyingi soliq islohotlarini batafsil o'rganishni, ularni xalqaro ilg'or tajribalar va boshqa o'tish iqtisodiyotlarining tajribalari bilan taqqoslashni o'z ichiga oladi. Bu sovet davri soliq tizimidan bozorga yo'naltirilgan tizimga o'tish jarayoni, QQS kabi asosiy soliq turlarining joriy etilishi va kichik biznes uchun soddalashtirilgan soliq rejimlarining tatbiq etilishini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Professor A.B. Karimov [8] va boshqa tadqiqotchilarning [2, 3] mahalliy ilmiy ishlari O'zbekiston soliq ma'muriyatchiligidagi o'ziga xos muammolar, yutuqlar va davom etayotgan islohotlarni, xususan, raqamlashtirish sa'y-harakatlarini tushunish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Tizimli-analitik yondashuv soliq tizimini shunchaki alohida soliqlar to'plami sifatida emas, balki har bir komponent boshqalar bilan va kengroq iqtisodiy muhit bilan o'zaro ta'sir qiluvchi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqadi. Bu usul soliqqa tortishning sof fiskal roldan tashqari, uning tartibga solish, qayta taqsimlash va barqarorlashtirish funksiyalarining funksional evolyutsiyasini o'rganish imkonini beradi. Bu iqtisodiy tuzilmadagi o'zgarishlar, masalan, raqamli iqtisodiyotning yuksalishi, soliq siyosati va ma'muriyatchiligida tegishli o'zgarishlarni qanday talab qilishini tushunishga yordam beradi. Masalan, transmilliy raqamli kompaniyalarni soliqqa tortish va soliq bazasining eroziyasi hamda foydani boshqa davlatlarga o'tkazish (BEPS) muammolari ushbu tizimli yondashuv orqali tahlil qilinadi, buning uchun OECD kabi tashkilotlarning keng qamrovli xalqaro tadqiqotlari va hisobotlaridan [1, 4, 9] foydalaniladi.

Ushbu tadqiqot uchun ma'lumotlar yig'ish, asosan, tadqiqotning tarixiy va analitik xususiyatini hisobga olgan holda, ikkilamchi manbalarga tayanadi. Bu manbalarga quyidagilar kiradi:

Akademik adabiyotlar: Nufuzli jurnallarda va akademik nashriyotlar tomonidan chop etilgan ekspertlar tomonidan ko'rib chiqilgan maqolalar, ilmiy monografiyalar, dissertatsiyalar va konferensiya materiallari. Dolzarblik va ahamiyatni ta'minlash uchun 2020-yildan keyin nashr etilgan adabiyotlarga alohida e'tibor qaratiladi, bu adabiyotlar tahlilida [1-10] ko'rsatilgan.

Xalqaro tashkilotlarning hisobotlari: Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ), Jahon banki, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) va Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) nashrlari global soliq tendensiyalari, siyosat tavsiyalari va qiyosiy ma'lumotlar bo'yicha qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. OECDning "Ikki ustunli yondashuv" (Two-Pillar Solution) bo'yicha hisobotlari [4] zamonaviy xalqaro soliq hamkorligini tahlil qilish uchun ayniqsa dolzarbdir.

Hukumat nashrlari va qonunchilik hujjatlari: Turli mamlakatlarning, jumladan, O'zbekistonning milliy soliq kodekslari, byudjet qonunlari, siyosat hujjatlari va statistik

yilliklari soliq tuzilmalari, stavkalari va daromadlari bo'yicha birlamchi ma'lumotlarni taklif etadi.

Tarixiy arxivlar va iqtisodiy tarix matnlari: Bular dastlabki soliq tizimlari va ularning evolyutsiyasi haqida asosiy ma'lumotlarni beradi :

Ushbu manbalarni tanlash mezonlari akademik qat'iylik, empirik dalillar va soliq tizimlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlariga bevosita aloqadorlikni ustuvor deb biladi. Tanqidiy nuqtai nazarni taklif qiluvchi, turli nazariy asoslar bilan shug'ullanuvchi va mustahkam analitik natijalarni taqdim etuvchi tadqiqotlarga ustunlik beriladi.

Kontent-tahlil: Bu usul qonunchilik hujjatlari, siyosat bayonotlari va ekspert hisobotlariga asosiy mavzularni, siyosat o'zgarishlarini va soliq islohotlari ortidagi asosiy sabablarni tizimli ravishda aniqlash uchun qo'llaniladi. Bu turli tarixiy davrlar va milliy kontekstlardagi turli soliq choralarning belgilangan maqsadlari va kutilgan ta'sirini tushunishga yordam beradi.

Tematik tahlil: Keng adabiyotlar doirasida takrorlanuvchi naqshlar, tushunchalar va g'oyalarni aniqlash uchun ishlatiladi. Bu turli xil topilmalarni soliq tizimi evolyutsiyasi bilan bog'liq bo'lgan izchil mavzularga, masalan, bilvosita soliqqa o'tish, ijtimoiy farovonlikda soliqqa tortishning roli yoki globallashtiruvning soliq siyosatiga ta'siri kabi mavzularga sintez qilishga yordam beradi.

Tanqidiy diskurs tahlili: Soliq siyosati munozaralari va islohotlariga singdirilgan mafkuraviy asoslar va hokimiyat dinamikasini tushunish uchun qo'llaniladi. Bu turli manfaatdor tomonlarning (hukumatlar, korxonalar, fuqarolar, xalqaro tashkilotlar) soliq masalalarini qanday shakllantirishi va bu narrativlarning siyosat natijalariga qanday ta'sir qilishini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Trend tahlili: Soliq siyosatidagi uzoq muddatli naqshlar va paydo bo'layotgan yo'nalishlarni, ayniqsa raqamli iqtisodiyot, iqlim o'zgarishi va daromadlar tengsizligi kabi global muammolarga oid tendensiyalarni aniqlash uchun ishlatiladi. Bu uglerod solig'i , yashil investitsiyalar va progressiv soliq tizimlari bo'yicha tadqiqotlarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Keys-stadi yondashuvi: Butun maqola uchun asosiy usul bo'lmasa-da, umumiy tamoyillar va noyob sharoitlarni tasvirlash uchun kengroq qiyosiy doiradagi alohida tarixiy davrlar yoki milliy soliq islohotlari (masalan, O'zbekistonning mustaqillikdan keyingi islohotlari) mini-keys-stadi sifatida ko'rib chiqiladi.

Ushbu tadqiqotning ishonchliligi ko'plab ishonchli manbalardan ma'lumotlarni tizimli yig'ish va tanqidiy baholash orqali ta'minlanadi. Turli akademik va institutsional nashrlardan olingan ma'lumotlarni o'zaro solishtirish topilmalarni tasdiqlashga va har qanday yagona manbaga xos bo'lgan potentsial xatolarni kamaytirishga yordam beradi. Ob'ektivlik muvozanatli nuqtai nazarni taqdim etish, soliq siyosatini o'rab turgan murakkabliklar va bahsli masalalarni tan olish, shuningdek, analitik topilmalar doirasidan tashqariga chiqadigan tavsiyalardan voz kechish orqali saqlanadi.

O'zining keng qamrovli xususiyatiga qaramay, ushbu tadqiqot ma'lum cheklovlarni tan oladi. Birinchidan, keng tarixiy va geografik ko'lamga intilishga qaramay, ming yillar

davomida soliq tizimlarining ulkan hajmi va xilma-xilligi har bir o'ziga xos soliq yoki mintaqaviy o'zgarishni batafsil tahlil qilish bitta maqola doirasidan tashqarida ekanligini anglatadi. Shuning uchun e'tibor asosiy evolyutsion tendensiyalar va muhim burilish nuqtalariga qaratiladi. Ikkinchidan, ikkilamchi ma'lumotlarga tayanish shuni anglatadiki, talqinlar avvalgi tadqiqotchilarning ishiga asoslanadi va tanqidiy baholash qo'llanilgan bo'lsa-da, barcha davrlar va mintaqalar uchun birlamchi tarixiy yozuvlarga bevosita kirish imkoni yo'q. Uchinchidan, global soliq siyosatining dinamik tabiati, ayniqsa raqamli soliqqa tortish va xalqaro hamkorlik sohalarida, doimiy ravishda yangi o'zgarishlar yuzaga kelishini anglatadi, bu esa to'liq dolzarblikni saqlash uchun doimiy yangilanishlarni talab qiladi. Nihoyat, O'zbekiston tajribasini integratsiya qilishga harakat qilingan bo'lsa-da, aniq milliy kontekstlar uchun tahlil chuqurligi mavjud va ochiq mahalliy tadqiqotlar va ma'lumotlarga qarab farq qilishi mumkin. Biroq, bu cheklovlar taqdim etilgan tarixiy va qiyosiy tushunchalarning umumiy asoslilikiga putur yetkazmaydi, balki joriy tadqiqotning chegaralarini belgilaydi.

Tanlangan metodologiya, o'zining tarixiy-qiyosiy va tizimli-analitik yondashuvlariga urg'u berishi, shuningdek, qat'iy ma'lumotlar yig'ish va turli analitik usullar bilan birgalikda tadqiqot maqsadlariga erishish uchun mustahkam asos yaratadi. Bu soliq tizimlarining o'zgaruvchan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy landshaftlarga javoban qanday rivojlanganligini va zamonaviy global muammolarga qanday moslashishda davom etayotganini chuqur tushunish imkonini beradi. Ushbu tizimli tadqiqot soliqqa tortish evolyutsiyasi bo'yicha akademik munozaralarga sezilarli hissa qo'shishni maqsad qilgan bo'lib, siyosatchilar va tadqiqotchilar uchun qimmatli tushunchalarni taqdim etadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot soliq tizimining qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan murakkab evolyutsiyasini tahlil qildi. Unda soliq mexanizmlarining iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarga moslashib, davlatning shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Industrial inqilobdan tortib raqamli iqtisodiyot davrigacha bo'lgan bosqichlarda soliqlar nafaqat byudjetni shakllantirish, balki iqtisodiyotni tartibga solish, daromadlarni qayta taqsimlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning muhim vositasi ekanligi ta'kidlandi. Bugungi kunda soliq tizimlari yangi chaqiriqlarga duch kelmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyot, global integratsiya va ekologik muammolar soliq siyosatini takomillashtirishni talab etmoqda.

O'zbekistonning mustaqillik davridagi islohotlari milliy sharoitlarga moslashuvchan soliq siyosatining ahamiyatini yaqqol namoyish etdi. Global raqamli iqtisodiyot, iqlim o'zgarishi va daromadlar tengsizligi kabi zamonaviy chaqiriqlar sharoitida soliq tizimlari doimiy takomillashtirishni talab etib, barqaror iqtisodiy taraqqiyotning asosiy ustuni bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] **Abdullayev A.A.** Soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri va uni takomillashtirish yo'llari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: Toshkent Moliya instituti, 2022. – https://library.tfi.uz/index.php?option=com_k2&view=item&id=1036:soliq-siyosatining-iqtisodiy-o-sishga-ta-siri-va-uni-takomillashtirish-yo-llari&Itemid=125
- [2] **G'aniyev S.S.** O'zbekiston Respublikasi soliq tizimini isloh qilishning asosiy yo'nalishlari // Moliya. – 2022. – № 3. – B. 12-18. – <http://moliya.tfi.uz/index.php/mol/article/view/154>
- [3] **G'oziyev A.A.** Soliq yukini optimallashtirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: Toshkent Moliya instituti, 2021. – https://library.tfi.uz/index.php?option=com_k2&view=item&id=1025:soliq-yukini-optimallashtirish-orqali-iqtisodiy-o-sishni-rag-batlantirish-mexanizmlarini-takomillashtirish&Itemid=125
- [4] **Ismoilov Z.A.** O'zbekiston Respublikasida soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish yo'nalishlari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: Toshkent Moliya instituti, 2023. – https://library.tfi.uz/index.php?option=com_k2&view=item&id=1049:o-zbekiston-respublikasida-soliq-ma-muriyatchiligini-takomillashtirish-yo-nalishlari&Itemid=125
- [5] **Maxmudov N.M., G'oziyev A.A.** Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik. – Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2020.
- [6] **Vahobov A.V., Xabibullayev Sh.X.** Moliya: Darslik. – Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2021.
- [7] **Xasanov M.A., Xudoyqulov N.N.** O'zbekistonda soliq tizimini raqamlashtirishning asosiy yo'nalishlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – № 6. – B. 1-12. – <http://iqtisodiyot.uz/uz/journals/6-2021/1>
- [8] **Xaydarov Sh.S.** O'zbekiston Respublikasi soliq tizimini takomillashtirishning nazariy asoslari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2020. – № 1. – B. 1-12. – <http://iqtisodiyot.uz/uz/journals/1-2020/1>
- [9] **Xolmatov J.X., Xudoyberdiyev N.A.** Soliq tizimini takomillashtirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari // Iqtisodiyot va moliya. – 2023. – № 1. – B. 101-108. – <https://iqtisodiyotvamoliya.uz/uz/article/view/137>
- [10] **Xudoyberdiyev B.B.** O'zbekistonda soliq siyosatining ustuvor yo'nalishlari va ularni takomillashtirish // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2020. – № 5. – B. 1-10. – <http://iqtisodiyot.uz/uz/journals/5-2020/1>